

Л.О. Варзацька, Г.Є. Зроль, Л.М. Шильцова



Українська мова

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої
освіти: у 2-х частинах

навчальна книга®
БОГДАН

www.bohdan-books.com www.bohdan-digital.com



Пропонуємо Вашій увазі підручник «Українська мова. 4 клас» (у 2-х частинах) авторів Варзацької Лариси, Зроль Галини, Шильцової Любові, який є новаторським, розвиваючим, пізнавальним, креативним, цікавим та виховним.





- ❖ Зміст підручника відповідає Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом Савченко О. Я., охоплює всі змістові лінії Державного стандарту початкової школи з мовно-літературної освітньої галузі та дозволяє забезпечити цілісність навчально-виховного процесу.
- ❖ У підручнику забезпечено розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності і формування ключових компетентностей: комунікативної та читацької; розвиток здатності спілкуватись українською мовою, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті; розвиток емоційно-чуттєвого досвіду, мовленнєво-творчих здібностей.
- ❖ Успішне навчання за підручником забезпечить чітка структуризація навчального матеріалу та апарат орієнтування, а також наявність е-додатка, у якому представлено інтерактивні завдання, вправи для самоперевірки, мультимедійні матеріали, а також методичні рекомендації для вчителів.



Частина 1

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ	
§ 1. Мова в житті народу.....	4
ТЕКСТ	
§ 2. Заголовок. Найважливіші в тексті слова	7
§ 3. Тема і основна думка тексту	9
§ 4. Будова тексту.....	11
§ 5. Про одне і те ж по-різному.....	15
РЕЧЕННЯ	
§ 6. Види речень	20
§ 7. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні.....	23
§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення	25
§ 9. Поєднання однорідних членів речення сполучниками	28
СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ	
§ 10. Частина мови	34
ІМЕННИК	
§ 11. Повторення вивченого про іменник.....	37
§ 12. Відмінювання іменників	39
§ 13. Розрізнення відмінків іменників	46
§ 14. Чергування звуків [j] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду	53
§ 15. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -i	55
§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини.....	58
§ 17. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини	60
§ 18. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини	62
§ 19. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини	67
§ 20. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	69
§ 21. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині	71
РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ	
Слово повідомляє, впливає, допомагає	79
Вчимося складати речення за малюнками	80
Вчимося добирати слова на задану тему	82
Говоримо — чуємо. Читаємо — пишемо. Складання оповідання за поданою темою	84
Будуємо текст	85
Думаємо, замінюємо, пишемо	86
Говоримо красиво	88
Про одне і те саме по-різному	90
Вчимося розрізняти види текстів	91
Складаємо казку за серією малюнків і планом.....	93

Частина 2

ЗМІСТ

ПРИКМЕТНИК	
§ 22. Роль прикметників у мовленні.....	4
§ 23. Змінювання прикметників за родами та числами.....	8
§ 24. Відмінювання прикметників	9
§ 25. Вимова та правопис прикметників на -ський, -зький, -цький	19
§ 26. Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників	20
§ 27. Вимова та написання закінчень у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини	23
§ 28. Відмінювання прикметників у множині	24
ЧИСЛІВНИК	
§ 29. Числівник як частина мови	27
§ 30. Вимова і правопис числівників	29
ЗАЙМЕННИК	
§ 31. Займенник як частина мови	34
§ 32. Особові займенники	36
§ 33. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників із прийменниками	39
§ 34. Займенники 2-ї особи однини і множини	41
§ 35. Займенники 3-ї особи однини і множини	42
§ 36. Роль займенників у текстах.....	45
ДІЄСЛОВО	
§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови.....	48
§ 38. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Роль дієслова в реченні	50
Змінювання дієслів за числами	53
§ 39. Змінювання дієслів за часами	53
§ 40. Неозначена форма дієслова	57
§ 41. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами	59
§ 42. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами	61
§ 43. Особові закінчення дієслів	64
§ 44. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу	72
§ 45. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами	74
§ 46. Вимова і правопис дієслів на -ся (-сь)	76
ПРИСЛІВНИК	
§ 47. Поняття про прислівник як частину мови	80
Розвиток зв'язного мовлення	89
Повторення вивченого в 1–4 класах	93





УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ



— досліджуємо



— дискутуємо



— пишемо каліграфічно



— працюємо в парах, групах



— використовуємо
інтернет-джерела



— запам'ятовуємо



— працюємо творчо



— виконуємо завдання;
відповідаємо на запитання



— словникова робота



— домашнє завдання



Взаємодіємо усно

Запропоновані завдання спрямовані на формування в учнів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися усно з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей.

Робота над виразністю читання

Матеріал для роботи в групах, парах

Практичні завдання творчого характеру

Назва розділу

Назва теми

Поетична назва уроку (епіграф), на якому текстовий матеріал об'єднаний однією тематикою

Ілюстративний матеріал

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**
Іван Огієнко

1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.



Рідна мова, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітуєш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.
Петро Перебийніс

2. 1 група — перебудуйте третє речення в спонукальне з окличною інтонацією; 2 група — побудуйте графічну модель останнього речення, вписуючи до неї службові слова.

2. 1. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

Сл дв во аю ве ва

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.
Слово до слова — зложиться мова.



ДІЄСЛОВО

§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні

Весна прийшла так якось несподівано!

Ліна Костенко

98. 1. Прослухай поетичні рядки в музичному супроводі.



Весна прийшла так якось несподівано!

Зима стояла міцно до пори.

Вітри війнули з півдня. І тоді вона немов у Ворсклу з'їхала з гори...



Ліна Костенко



2. Які слова змальовують весну і зиму, ніби живих істот? У якому значенні вжито ці слова: прямому чи переносному? На які питання вони відповідають?



3. Спиши. У кожному реченні підкресли головні члени. Якою частиною мови виражені присудки? Зроби висновки.



Дієслово — це частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання *що робити? що робить? що робив? що буде робити? що зробить?* Наприклад: *їхати, їде, їхав, буде їхати, поїде.*

У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

99. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать? Обґрунтуй свою думку.



вес ка нощь ні є ня ний

Робота
з е-додатком

Творче
завдання



1) Річка Прут бере початок у Карпатах. Має гірський характер. Довжина — близько тисячі кілометрів.

2) Попід поважно задумані гори, поміж килими гаїв, лугів, левад срібною стрічкою в'ється Прут. Пливе широко, розмашисто, журливо шепотить водами, неначе оповідає горам і рівнинам якусь одвічну казку.

За Петром Козлянюком

Ая

кілометр



2. Що спільного в цих текстах? Чим вони відрізняються?
3. Яка мета першого висловлювання?
4. Яка картина постає в уяві, коли читаєш другий текст? Знайди в цьому творі слова, які допомагають «побачити» гірську річку.
5. Спиши текст, який тобі більше сподобався.

29.



1. Прочитай і спиши народні порівняння.
 - ♦ Тиха, як вода в криниці.
 - ♦ Пропав, як камінь у воді.
2. Про кого так кажуть? Поясни, чому ти так вважаєш.

Річка заснула в берегах

Ліна Костенко

30.



1. Прочитай поетичні рядки. Яким настроєм вони пройняті? Які почуття пробуджують?

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко
2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли в цьому реченні головні члени.

31.



1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи можна ці слова назвати спорідненими? Чому?

de za per ti re

2. Спиши речення.

Річка заснула в берегах...

Ліна Костенко

32.



1. Поспостерігаймо за нашою річкою. Чи готується вона до зими? Як саме?

Ми були біля річки навесні, влітку, ранньої осені. Які зміни ви помітили на річці тепер? Якою стала вербичка? Кому дарує свої листочки? Чи змінилися зелені водорості? Яким став берег? Де поділися рибки, жабки, раки? Де тепер птахи? Куди поховалися комашки?

Що робитиме річка взимку? Хто її змусить заснути?

2.



2. Обговоріть, що сталося б з усіма мешканцями річки, якби вона не вкривалася взимку кригою.

Ая

влітку

улітку

взимку

узимку

33.



1. Прочитай і порівняй тексти. Визнач їх типи.

1) Біля річки в мене є улюблене місце. Там росте вербичка, яку ми посадили разом із дідусем.

Одного весняного ранку дідусь приніс маленький саджанець. Ми вирішили посадити його на березі річки. Дідусь викопав ямку і опустив у неї вербичку, а я закидав коріння землею. Потім ми щедро полили деревце.

Наша вербичка привітно шелестить листям і дарує всім гарний настрій.

Творчі завдання

Творче завдання, міркування





Робота
з текстом у
парах, групах

4. До дієслова *надокучило* доберіть синоніми.

96. 1. Прочитайте зачин казки.



ЗВІДКИ БЕРУТЬСЯ СНІЖИНКИ НА ШИБКАХ

Одного зимового ранку на шибках з'явилися крижані сніжинки. Вони виблискували на сонці і, здавалось, усміхалися. Мені захотілося побачити, хто їх малює...



Творча
робота



2. Продовжте казку: *1 група* — на основі власних спостережень; *2 група* — на основі поданих нижче робочих матеріалів.

*Хто приходить
уночі до вікна?
Як він вимальо-
вує сніжинки?*

Лягаю спати; не заплющую...;
бачу, як до вікна підходить...

Срібним олівцем; починає
легенько водити по...; співає...;
від дотику з'являються...; диво-
зірочки, маленькі, іскристі.
Так хочеться приголубити їх!

3. Виразно розкажіть продовження казки.

27. Спиши слова і речення.



щедрівки колядки щедрий

З Різдвом Христовим, Україно! (Йосип Струцюк).

28. 1. Заспівайте колядку.



Добрий вечір, добрі люди,
хай вам радості прибуде!
І здоров'я, і достатку, —
всього доброго вам в хатку!
Христос іде шляхом терновим,
і віть тернова зацвіла, —
бо світ воскресне у любові
і пропаде темниця зла!



2. Розкажіть, чи святкують Різдво у ваших родинах. Якщо так, то як саме?



3. Випишіть із тексту колядки прикметники та зв'язані з ними за змістом іменники. Визначте їх рід, число, відмінок.

29. 1. Прочитай і спиши текст. Добери до нього заголовок, який виражає основну думку твору.



Наш народ вірить, що на Святвечір усі померлі колись предки приходять на землю і йдуть до хат своїх дітей, онуків, правнуків, аби разом із ними їсти кутю. Тому кожен, узявши раз-другий куті, знову кладе ложку в миску, щоб дати змогу своїм померлим родичам скуштувати святої страви.

Це дуже гарний звичай, якого нема в інших народів. Завдяки цій традиції зберігається зв'язок між живими і давно померлими, і такому народу не буде кінця. Недарма є приказка: «Нашому роду нема переводу».

За Петром Волиняком



2. Підкресли прикметники. Визнач їх рід, число, відмінок.

§ 30. Вимова і правопис числівників

Та прийдуть до тебе три празники в гості

З народного

59. 1. Прочитай (проспівай) колядку. Які числівники в ній ужито? На які питання вони відповідають?



...Бо прийдуть до тебе А той другий празник —
три празники в гості. Святого Василя.
Радуйся! Радуйся!
А той перший празник — А той третій празник —
то Різдво Христове. Святе Водохрестя.
Радуйся! Радуйся!



Ольга Пілюгіна. Гобелен «Коляда»



2. Поміркуйте, чому в народній творчості часто трапляється числівник *три*.


60. 1. Прочитайте слова. З'ясуйте, чи вони споріднені.



Три, третій, триколісний, трійка, трое, трійця, тризуб, триєдиний, трикутник, тригодинний.

2. Випишіть: *1 група* — числівники; *2 група* — іменники; *3 група* — прикметники. Поставте до цих слів питання.

97. 1. Прочитай текст.

 Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора... Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші. А в березі терлися одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном (За Григором Тютюнником).

2. Які зимові співи слухав у лузі Олесь? Якими словами відтворено в тексті тривожно-сумні мелодії? До яких частин мови належать ці слова?

3. Доповни і запиши речення.

Олесь наслухає, як у лузі...

4. Усно перебудуй текст так, щоб розповідь велася від особи, яка говорить про себе.



Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають займенником?

2. Які займенники належать до особових?

3. Яке слово «зайве» в кожному рядку? Поясни, чому.

- Ти, тебе, тобі, вас, тобою, у тобі.
- Я, мене, нам, мною, на мені.
- Їй, вона, її, для неї, їх, на ній.

4. Спиши речення, ставлячи подані в дужках займенники у потрібному відмінку. Визнач їх особу, число та відмінок.

1) Мама подарувала (він) цікаву книжку. 2) Ходімо в гори з (ми)! 3) Марійка подружилася зі (я). 4) Сьогодні (я) призначили черговим. 5) Ось Дніпро. По (він) пливе білосніжний теплохід.



5. Виконай завдання, подані в електронному додатку.



183. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте зачин казки.



ХТО РОЗБУДИТЬ КАЛИНКУ?

На крилах південного вітру прилетіла Весна-красна й одразу взялася до роботи...



2. Складіть і запишіть продовження казки: 1 група — на основі власних спостережень; 2 група — скориставшись поданими нижче робочими матеріалами. Використовуйте у своїх творах речення з однорідними другорядними членами, що виражені прислівниками.

Основна частина

Молодий калиновий кущик; зеленіють буйно та розкішно; потягнувся листочками-рученятами; пропливала неквапливо; замилувалася Калинкою; бризнула щедро веселим дощиком; лагідно всіхнула; розквітла рясно й пишно.

Кінцівка

А навкруги — тепло і радісно.

184. 1. Прочитай уривок з легенди. З'ясуй, чи є в цьому творі речення з однорідними членами, що виражені прислівниками.



У давні часи калина не скрізь росла-родила. Довго і наполегливо доводилось людям лісами й полями, болотами та ярами шукати калинові грона. Навіть на кам'яних скелях шукали, але не часто знаходили. А кому щастило зірвати дозрілі ягоди, той ніс їх у свою домівку, і в тій хаті назавжди оселялися радість, злагода і достаток...

2. Спиши текст. Підкресли прислівники. Усно постав до них питання.



Взаємодіємо письмово

Продумано систему комплексних вправ і завдань (за мірою допомоги, рівнем творчості, способами інтеграції видів діяльності; нестандартні завдання, орієнтовані на розвиток навички письма, збагачення активного словника та мовленнєвий розвиток учнів).

10. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.



зо зу цм нельь гри м км

14. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.



чуй жість бай ду ність



27. Спиши слова і речення.



щедрівки калядки щедрий

99. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать? Обґрунтуй свою думку.



вес ка нонь ні є ня ний

Каліграфічна
вправа
дослідницького
характеру

25. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як можна згрупувати ці слова?



рі о чка зе мо ро ре



Підручник дає можливість диференційовано підійти до засвоєння навчального матеріалу, організувати самостійну роботу учнів (у групах, парах, індивідуально).

Робота в групах, парах

Аналіз, обговорення матеріалу

Завдання для творчої диференційованої роботи

Словникова робота

Творча робота

2. До іменників *бабуся, рушники* добери і запиши спільнокореневі прикметники.

33. 1. Розгляньте портрет бабусі, написаний онуком-художником. Який вираз обличчя в цієї жінки? Які в неї очі, волосся?

2. Чи можна, на вашу думку, використати прислів'я «Життя прожити — не поле перейти» як назву цього твору?

3. Складіть і запишіть: *1 варіант* — опис бабусі за картиною А. Стефановича; *2 варіант* — розповідь чи вірш про свою бабусю.

4. Виразно прочитайте власні твори, відредагуйте їх. Які прикметники вжито влучно? Чому ви так думаєте?

34. 1. Прочитай вірш. Чи співзвучний він із картиною А. Стефановича? Обґрунтуй свою думку.

У баби Онисі було три сини.

У баби Онисі синів нема.

На кожній її волосині морозом тріщить зима.

Щоб знали майбутні предтечі в щасливій і гордій добі:

їх горе на утлії плечі

Онися взяла собі.

Василь Симоненко

Ая *Предтеча* — особа, яка своєю діяльністю підготувала шлях, умови для діяльності інших.

Утлий — тут: слабкий, тендітний.

2. Як ти розумієш зміст виділених образних висловів?

3. Склади і запиши слова найщирішої подяки й шани бабусі Онисі.



Антоні Стефанович.
«Портрет бабусі художника»

Картина



РЕЧЕННЯ

§ 6. Види речень

Мені наснився тихий сад

Василь Стус

35. 1. Розглянь ілюстрацію і прочитай вірш.



В сизому тумані,
в синій димовій —
яблука рум'яні,
груші медові.
Вмі одаряти
сотнями дарів
осінь, щедра мати,
всіх трудівників!

Максим Рильський

2. Скільки речень у вірші? Які ці речення за метою висловлювання?
3. Постав запитання до кожного речення. Який розділовий знак треба ставити в кінці питального речення? Яке слово потрібно вимовляти з більшою силою голосу?

20

Медіадодаток

Дослідження

Робота в парах, групах

Робота з таблицею

Творчі завдання

4. Виконай завдання на вибір.
- Перебудуй перше речення в окличне і запиши. Як його потрібно прочитати?
 - Перебудуй друге речення в спонукальне з окличною інтонацією. Запиши. Виразно прочитай це речення.
36. 1. Попрацюйте з таблицею. Доберіть і запишіть відсутні речення.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розповідається або повідомляється)	Осінь вмі одарити сотнями дарів.	
Питальні (про щось запитується)		Чи вмі осінь одарити сотнями дарів?!
Спонукальні (висловлюється спонукання до дії: прохання, порада, застереження, заборона, заклик, наказ тощо)		

2. З якою метою ми живемо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?
3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?
4. Складіть за таблицею власні речення. Запишіть їх.

21



— З днем народження! — ласкаво привіталася травичка і розсунула стеблинки, місцем поступилася.

А гілка осики зронила кілька листочків, щоб ніхто не помітив (*За Олегом Буценом*).

2. Знайди в казці опис маслючка. Вислов припущення, яку вдачу мав маслючок. Чому ти так думаєш? Які риси зовнішності грибка переконують нас у цьому?

21. Прочитайте текст. Знайдіть слова, що описують грибний струмочок. Яку картину ви уявили?

ГРИБНИЙ СТРУМОЧОК

Хто бував у горах в грибну пору, напевно, бачив цю дивовижу: гриби ланцюжком, один за одним, спускаються вниз по схилу, ніби грибний струмок пливе. Струмок? А може, тут і криється розгадка?

У горах так: пройде злива — і помчать шумні, швидкі потоки. Такий потік розміє грибницю і зарие її шматки по дорозі в землю. Спадає вода — і від струмка й сліду не буде. А грибниця залишиться, проросте грибами. От вам і грибний струмочок.

За Андрієм Сахаровим

2. Запишіть відповідь на запитання кількома реченнями.

1 група. Яку дивовижу можна побачити в горах у грибну пору?

2 група. Як утворюються грибні струмочки в горах?

3 група. Чому грибні місця в горах називають грибними струмочками?

3. Який тип тексту — розповідь, опис чи міркування — потрібно використати в кожному з випадків? Доведіть свою думку.

22. Пригадай, як будують тексти (розповідь, опис, міркування, есе). За потреби користуйся таблицею (с. 14).

42. 1. Виразно прочитай твір твого ровесника Олега в музичному супроводі.



Скрізь, куди не глянь, — золото, золото. І так тихо...

Тільки інколи налетить вітер, зірве з дерева листочки. І закружляють вони в повітрі, наче метелики. А листочку так не хочеться з дерева падати! Він аж почервонів з печалі.

Деякі листочки скручуються в дудочку. І коли обережно розгорнути такий листочок, усередині в ньому тремтить кришталева росинка!

2. Як змалювали осінь композитор і юний письменник — образно чи точно? Обґрунтуй свою думку.

3. Постав запитання до кожної частини тексту. Спиши третій абзац і встанови зв'язок слів у першому реченні.

43. 1. Розгляньте букет осінніх листочків. Знайдіть якнайбільше відтінків червоного кольору. Покажіть пурпурові, багряні, вишневі, бордові листочки. Придивіться, як пломеніють червоні кольори в осінньому золоті.



2. Складіть художній опис за поданим початком. Яких тільки барв немає в осінньому лісі!..



44. 1. Прочитай речення. Пошир його другорядними членами, використовуючи подану нижче схему.
Листочки кружляють.
... ..
2. Запиши поширене речення. Підкресли в ньому головні та другорядні члени.
45. 1. Із кожної групи слів склади і запиши речення.
- Верба, священним, деревом, е;
 - в, піснях, оспівується, вона, і, народних, згадується, у, легендах, переказах;
 - вербу, тримають, освячену, об-
разами, за;
 - букети, котиків, з, вербових, е, найкращим, для, подарунком, рідних, знайомих, та.
2. Прочитай утворений текст. Добери і запиши до нього заголовки.
3. Підкресли головні та другорядні члени в другому реченні.



§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення

Вийся, віночку, гладко...

З народного

46. 1. Прочитай народну пісню в музичному супроводі. Правопис яких слів треба пояснити?
- Йдуть дівоньки у садочок,
зів'ють собі віночок
з рутоньки, з м'ятоньки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.

86. 1. Прочитай початок легенди. Спиши.
- Колись давно в Україні жила собі дівчина. Звали її Кобза. Не красою славилась, не рукоділлям. А був у дівчини дивний дар. Уміла почути, про що шепочуть трави, чого стогне земля, який біль ховають у собі прадавні могили.
2. Склади і запиши продовження легенди за опорними словами та словосполученнями: *турецький султан, дівчину, її пісні, наказав, мою країну, славлять.*
87. 1. Прочитай речення. Як їх треба переставити, щоб закінчити легенду про Кобзу із вправи 86?
- ❖ Лиш доторкнувся меч ката до дівчини, як вона зникла.
 - ❖ Але з дівочих вуст не злинув жоден звук.
 - ❖ Тоді в люті султан наказав замучити Кобзу.
 - ❖ А на землю впав чудесний інструмент.
2. Поміркуй, чи міг би султан віддати подібний наказ у сучасному світі. Обґрунтуй свою думку.
3. Виконай завдання на вибір.
- Запиши кінцівку легенди.
 - Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.



Гроші всюди хороші

З народного

88. 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.
- Назви деяких грошей повідомляють, у яких країнах вони «живуть»: лат — у Латвії, афгані — в Афга-

Дослідження мовних явищ

Робота в парах, групах

- 71.** 1. Спиши поетичні рядки.
 Україно моя! Чисті хвилі ланів, променисті міста, голубинь легкокрила (Максим Рильський).
 2. Знайди і підкресли займенник. На яке питання він відповідає? Замість якої частини мови вживається?
- 72.** 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з оповідання. Складіть і запишіть до нього план.



...Нателла сиділа в колі будівельників біля багаття. З нею вів розмову літній, статечний інженер-дорожник.

— А тепер розкажи нам, Нателло, як ти відкрила Оленяче джерело.

Дівча зайшлося рум'янцем.

— Хіба то я?... Олень сам відкрив його, а я лише помітила. Він, видно, хворий був, отой олень, бо коли ми з ним уперше зустрілися біля джерела, то він аж спотикався і навіть утекти не міг... Часто спускався з гір до свого джерела і пив, пив... Я здогадалася, що він лікує себе тією водою.

— А знаєш, дівчино, як тепер буде зватися ця вода?

— Як?

— «Нателла». Адже ти першою відкрила цілюче джерело. Незабаром тут виросте завод мінеральних вод, і піде «Нателла» по всій країні.

За Олесем Гончарем

інженёр

2. Які займенники використано в тексті? З якою метою?
3. Випишіть з тексту п'ять займенників: 1 група — ужитих замість іменників; 2 група — ужитих замість прикметників.

Практичні завдання дослідницького характеру

- 73.** 1. Прочитай і спиши речення.
 1) У вечір такий нам не спиться (Іван Царинний).
 2) Хто живе в гаю-діврові, кожен має свою мову (Валентина Каменчук).
 3) Куди, куди тебе заводять мандри? (Микола Петренко).
 4) Стільки цвіту-синьодзвону — засиніло все від льону! (Анатолій Камінчук).
 5) Слався, рідна Україно, наша земле золота... (Павло Тичина).
 6) Вчора я ходив на став і рибалив, звісно (Петро Осадчук).

вчора

учора

2. Підкресли займенники. Усно постав до них питання та визнач, замість яких частин мови вони вживаються.

§ 32. Особові займенники

Пісня і праця — великі дві сили

Іван Франко

- 74.** 1. Прочитай і спиши вірш. Добери до нього заголовок.
 — Про що співає колосок?
 — Про те, як він росте.
 — Про що виспіває земля?
 — Про неба синь і шир.
 — Про що співаєм ти і я?
 — Про щастя і про мир!

Анатолій Костецький

2. Підкресли займенники. Замість якої частини мови вони вживаються? На кого або на що вказують?

Я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони — **особові займенники**. Вони вказують на осіб та інших істот, різноманітні явища, предмети, поняття і відповідають на ті ж питання, що й іменники: *хто? що? кому? чому? ким? чим?* та ін.

Матеріал для запам'ятовування



Біжить берегом трясогузка — маленька жвава пташка. Підстрибує на піщаній береговій смужці, ніби танцює під легку музику весни, і наспівує:
— Ци-зи, ци-зю, — котиться її срібний голос.

Кінцівка

А сама тим часом пурхнула під лід, вдарила об нього хвостом — луна покотилася.
Розкололася крига. Занімів здивований грак.
Тепер не стримати бурхливих весняних вод.

За Миколою Сингаївським



2. Побудуйте основну частину тексту. Введіть у неї діалог, користавшись поданими робочими матеріалами.

— Куди ти біжиш, трясогузко? — питає грак.
— Ци-зи, ци-зю!
— А навіщо тобі, трясогузко, такий довгий хвіст?
— Си-ди, си-ди!..

3. Виразно розкажіть складену вами основну частину казки в особах.
4. Спишіть уривок, у якому описано, як трясогузка бігла по піщаній береговій смужці. Підкресліть дієслова, що змальовують вдачу цієї пташки. Усно поставте питання і визначте число дієслів.

5. Запиши діалог між трясогузкою і граком.

Творчі завдання

Розвиток творчої уяви

Практичні завдання дослідницького характеру

Робота з ілюстративним матеріалом

§ 39. Змінювання дієслів за часами

Весна устала, сипле пишними квітками

Борис Грінченко

107. 1. Прочитай вірш. Які картини постають у твоїй уяві?
Теплі-теплі у садку падали краплини.
Сиві згадки про сніги дощ змивав щоднини.

У дворі його сліди не просохли й досі.
На гілках сидять у ряд росенята босі.

Тетяна Майданович

2. Випиши з вірша дієслова. Визнач їх число.



щодніни

щоденно

108. 1. Із поданих складів утвори і запиши дієслова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.



зми про вав сох да на є

2. Спиши речення. Усно постав питання до дієслів. Подивись: весна устала, сипле пишними квітками.

Борис Грінченко

109. 1. Пригадайте, як змінюються дієслова за часами. Як відрізнити одну часову форму від іншої?



2. Розгляньте малюнки. Що роблять діти? Опишіть їхні дії.





84. 1. Спиши слова. Яке слово «зайве» в цьому ряду? Чому?



скрипка допра сопілка

2. Спиши образний вислів. Яке слово вжито в переносному значенні? Яке враження цим створюється?

Скрипка грає, серце крає...
Юрій Рибчинський

3. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

85. 1. Прочитайте текст. Визначте, у яких відмінках ужито слово *бандурист*. Поясніть, як ви це зробили.

БАНДУРА СТАРА-ПРЕСТАРА...

Колись, було, сяде бандурист край битого шляху, вдарить по струнах. А вони задзвенять, як грізні козацькі шаблі. Уважно слухає бандуриста уся громада. Голос у бандуриста лине чисто, ясно, натхненно.
Із часопису

2. За допомогою таблиці порівняйте значення і питання родового та знахідного відмінків іменників — назв істот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки.

Родовий відмінок	Знахідний відмінок
кого? (немає)	кого? (бачу)
означає відсутність когось або приналежність до когось	означає істоту, на яку спрямована дія
розпізнаються підстановкою іменника ж. р. на -а (бандуристка)	
Голос (у кого?) у бандуриста (у бандуристки) лине чисто, ясно, натхненно.	Уважно слухає (кого?) бандуриста (бандуристку) уся громада.

Дослідження мовних явищ

2. Спиши речення і підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Який другорядний член пояснює присудок *зів'ють* і відповідає на питання *що*? Які другорядні члени речення відповідають на питання *з чого*?



47. 1. Спиши слова. Яке слово в цьому ряду «зайве»?



в'ють в'яжуть зав'яжуть

2. Спиши поетичні рядки.

Заквітчай голову дівчому
лілеями та тим рясним
червоним маком...

Тарас Шевченко



3. Досліді, які слова відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного слова.



Члени речення, які відповідають на те саме питання і відносяться до одного слова в реченні, називають **однорідними членами речення**. Якщо однорідні члени речення вимовляють з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними потрібно ставити кому.

48. 1. Прочитай речення. Чим вони відрізняються?



• Дівчата збирають квіти.



• Дівчата збирають волошки, чорнобривці, барвінок.

2. Спиши речення з переліченням. Скільки другорядних членів у цьому реченні? На яке питання вони відповідають і до якого слова відносяться?



49. 1. Прочитайте і порівняйте речення. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

Дослідження мовних явищ

Підручник містить матеріал для уроків розвитку зв'язного мовлення (побудова текстів різних типів, творчий переказ тексту, висловлення власних вражень та думок).

3. Запиши слова, які ти використовуєш, коли
 - когось заспокоюєш;
 - бачиш, що твої друзі добре, уміло, дружно виконують якусь роботу;
 - тобі доводиться просити когось про допомогу чи послугу.
4. Розглянь малюнок. Розкажи, що на ньому зображено. Поміркуй і дай відповіді на запитання.



- a) Як ти оцінюєш вчинок хлопчика?
 - б) Що сказали діти хлопчикові?
 - в) Як їхні слова вплинули на нього?
5. За малюнком напиши оповідання на тему «Я більше не буду».
 6. Перевір написане.
 7. Виконай роботу над помилками.

Вчимося складати речення за малюнками

1. Склади загадки із «розсипаних» слів і відгадай їх. Слова-відгадки запиши.
 - дівиця, у, сидить, темниці, темній;
 - червоних, у, чобітках, грядках, на, півень, стоїть;
 - продовгастий, сховався, листком, з хвостом, під.

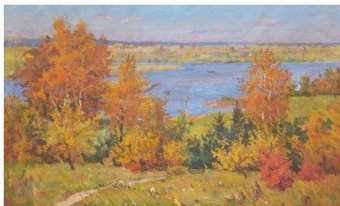
Складаємо казку за серією малюнків і планом



1. Розглянь малюнки і дай відповіді на запитання.
 - a) Через що зчинили гамір заєць, їжак і ворона? Чому так невдоволено скривився заєць? Чому обурився їжак? З якими словами підлетіла ворона? Який заголовок можна дібрати до першого малюнка?
 - б) Хто надійшов на крик і гамір? Про що попросили Михайла Івановича заєць, їжак і ворона?
 - в) Чому заєць і ворона схвально зааплодували? З якими словами звернувся їжак до лісового господаря, простягаючи йому четвертинку яблука?
 - г) Які заголовки підійдуть до другого і третього малюнків?



2. Розглянь картину і підготуйся дати відповіді на запитання, доповнивши словник.



Коган-Шац Матвій.
«Золота осінь на Дніпрі»

Питання	Словник
1. Яку осінь зображено на картині?	Казкова, чарівна, золота, барвиста...
2. Яка стоїть погода?	Тиха, суха, тепла...
3. Яке небо?	Сине, блакитне, ласкаве...
4. У які шати одяглися дерева, кущі?	Різнобарвні, золотисті, святкові...
5. Яка вода в річці?	Холодна, чиста, прозора...
6. Який настрій викликає картина?	Бадьорий, сумний, піднесений...

3. Добери і запиши близькі за значенням слова до дієслова *намалював*.
4. Які порівняння можна вжити в описі картини? Доповни ряд.
Хмарки, мов білі вітрила; сонечко, наче веселе маля, привітно всміхається; берізки вбрались, мов дівчата...
5. Напиши твір-опис за картиною «Осінь».
6. Перевір написане.
7. Виконай роботу над помилками.

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Переказуємо детально

1. Послухай текст «Совеня» і дай відповіді на запитання.
- Про кого розповідається в тексті?
 - Де було гніздо сови?
 - Кого знайшли біля берези Мар'янка і Дмитрик?
 - Хто ввечерами з'являвся біля ґанку?
 - Чим закінчився випадок із совеням?
2. Розглянь малюнки, склади і запиши план.



3. Доповни словничок.
- Неподалік, у дуплі, ...
Совеня, воно, ...
Пошкоджене крило, тужливо пищало, ...
Додому, у клітці, ...
Перегукувалося, протяжний писк, ...
Крильце зажило, випустили, ...
4. Напиши детальний переказ оповідання «Совеня».



У підручнику представлено естетично оформлені таблиці, схеми, у яких мовний матеріал подано методично доцільно та компактно.

59. 1. Розгляньте таблицю. Підготуйтеся виразно прочитати подані в ній речення. У якому з речень однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення?



Сполучники, що поєднують однорідні члени речення	Правила вживання коми	Приклади речень
і, й, та (у значенні і), чи, або, то	Кома не ставиться, якщо сполучник не повторюється.	Рече та стогне Дніпр широкий (<i>Тарас Шевченко</i>). То реве, то стогне Дніпр широкий.
а, але, однак, та (у значенні але)	Кома ставиться завжди.	Тече вода в сине море, та не витікає (<i>Тарас Шевченко</i>).

ЯК БУДУЮТЬ ТЕКСТИ

	Розповідь <i>Що сталося?</i>	Опис <i>Який? Яка? Яке?</i>	Міркування <i>Чому?</i>	Есе
Зачин	Час і місце події.	Загальне враження чи уявлення про предмет (явище).	Твердження, яке потрібно довести.	Довільна побудова; висловлення власних переживань, думок і вражень.
Основна частина	Розгортання події.	Ознаки предмета (явища).	Доведення.	
Кінцівка	Завершення події.	Висновок.	Висновок.	

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Назва відмінка	Питання та допоміжні слова	Відмінювання іменників	
		в однині	у множині
Називний (Н.)	<i>хто? що?</i> (є)	учень школа	учні школи
Родовий (Р.)	<i>кого? чого?</i> (немає)	учня школи	учнів шкіл

Слово	Частина мови	На яке питання відповідає? Що означає?	У якій формі вжито?	Член речення
хмари	іменник	<i>що?</i> назву предмета	у множ.	підмет
великі	прикметник	<i>які?</i> ознаку предмета	у множ.	другорядний член
нагусли	дієслово	<i>що зробили?</i> дію предмета	у множ. мин. часу	присудок
в	прийменник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення
а	сполучник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення

Давальний (Д.)	<i>кому? чому?</i> (даю)	учневі (-ю) школі	учням школам
Знахідний (З.)	<i>кого? що?</i> (бачу)	учня школу	учнів школи
Орудний (О.)	<i>ким? чим?</i> (орудую)	учнем школою	учнями школами
Місцевий (М.)	на кому? на (у) чому?	на учневі (-і) у школі	на учнях у школах
Кличний (Кл.)	не відповідає на питання	учню школо	учні школи



ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ В ІМЕННИКАХ

Початкова форма	Давальний відмінок	Місцевий відмінок	Зміна кінцевого приголосного основи
ног а	ноз і	на ноз і	[г] → [з']
рук а	руц і	у руц і	[к] → [ц']
вух о	вух у	у вус і	[х] → [с']
собак а			
папуг а			
мух а			

110. 1. Розгляньте і проаналізуйте схему.



Іменники чоловічого та жіночого роду на -а (-я)
з основою на

твердий
приголосний

м'який приголосний
та [ж], [ч], [ш]

[й]

у родовому відмінку однини мають закінчення

-и:

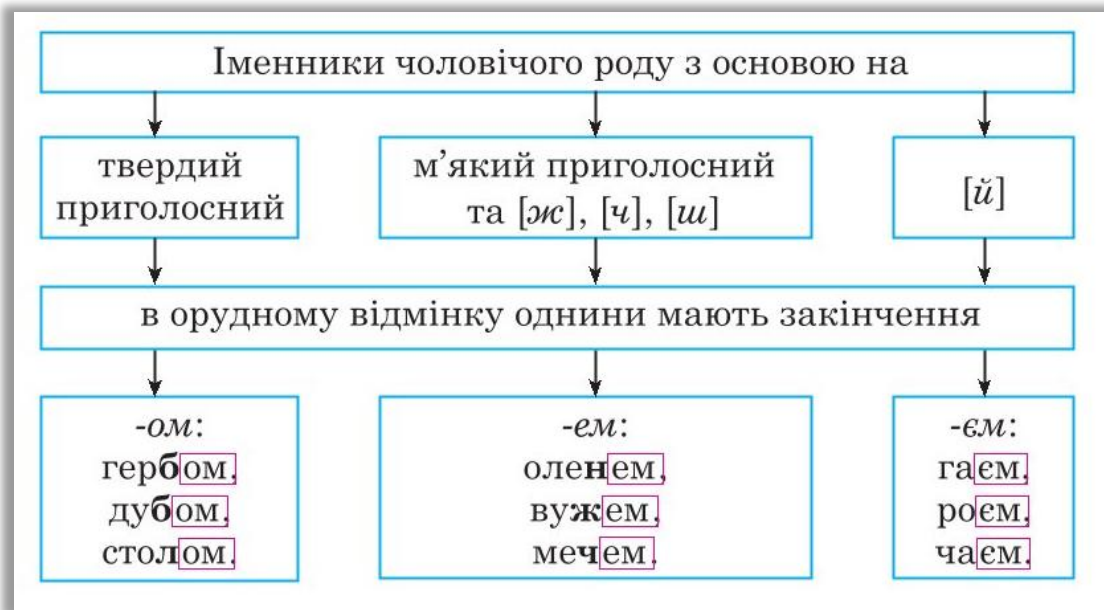
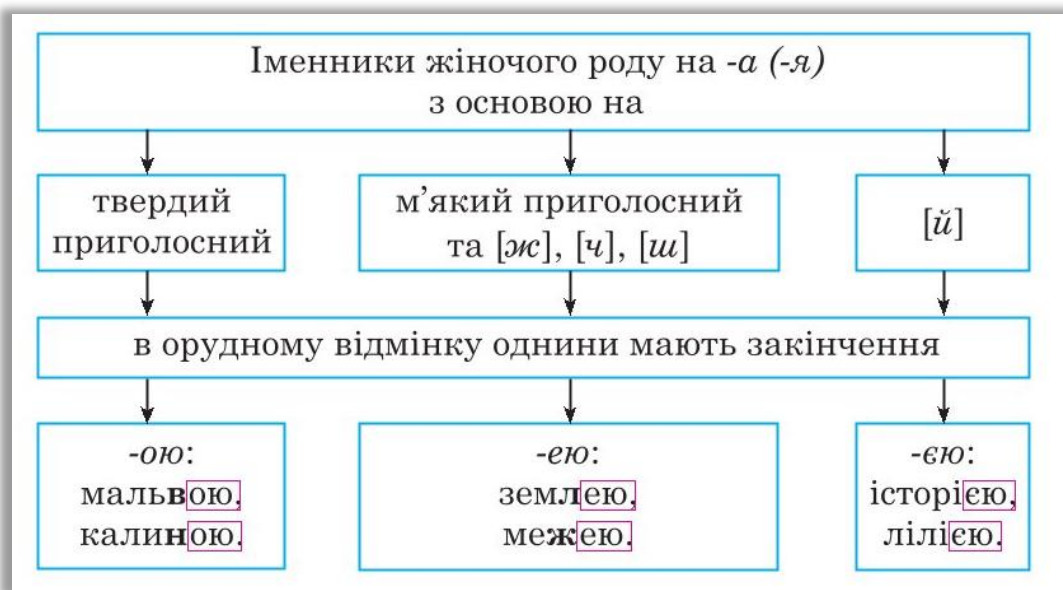
Микол**и**,
дівчин**и**,
перемог**и**.

-і:

Ілл**і**,
зор**і**,
круч**і**.

-ї:

Мар**і**,
Соф**і**,
под**і**.





Авторами добре продумано завдання і запитання для повторення та закріплення вивченого матеріалу в кінці кожного розділу. Завдання для самоперевірки подані в е-додатку.



Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають займенником?
2. Які займенники належать до особових?
3. Яке слово «зайве» в кожному рядку? Поясни, чому.
 - Ти, тебе, тобі, вас, тобою, у тобі.
 - Я, мене, нам, мною, на мені.
 - Їй, вона, її, для неї, їх, на ній.
4. Спиши речення, ставлячи подані в дужках займенники у потрібному відмінку. Визнач їх особу, число та відмінок.
 - 1) Мама подарувала (він) цікаву книжку.
 - 2) Ходімо в гори з (ми)!
 - 3) Марійка подружилася зі (я).
 - 4) Сьогодні (я) призначили черговим.
 - 5) Ось Дніпро. По (він) пливе білосніжний теплохід.
5. Виконай завдання, подані в електронному додатку.



QR



Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Як змінюються іменники?
3. Провідмінй слова *рід, пісня, сонце*. Проаналізуй відмінкові закінчення іменників.
4. Як розрізнити форми родового і знахідного відмінків іменників — назв істот?
5. Як перевірити написання закінчень іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини?
6. Які закінчення мають іменники в місцевому відмінку множини?
7. Спиши речення. Підкресли іменники. Визнач їх рід, число і відмінок.
Калина й Україна — нероздільні. Калина полюбила українську землю, а народ шанує рослину за пишну вроду, цілющі властивості.
8. Виконай завдання, подані в електронному додатку.



QR



Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. Як змінюються прикметники?
3. З якою частиною мови прикметник найчастіше зв'язаний у реченні?
4. Прочитай. Знайди в кожному рядку «зайве» слово. Поясни свій вибір.
 - ♦ Милий, гарний, добрий, симпатичний.
 - ♦ Синій, жовтий, синіти, червоний.
5. Від поданих іменників утвори і запиши прикметники. Поясни їх написання.
Завод, людина, чумак, місто, село, Збараж, Донецьк, шахтар, сусід, море.

6. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи пропущені закінчення. Визнач рід, число та відмінок прикметників.

Із перлист.. туману	Гасить зорі і вогні
при ясн.. моїм вікні	у туманн.. вишині.
устає півсонн.. ранок,	<i>Максим Рильський</i>
гасить зорі і вогні.	

- QR** 7. Виконай завдання, подані в електронному додатку.



Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають дієсловом?
2. Що таке неозначена форма дієслова?
3. Як змінюються дієслова минулого, теперішнього і майбутнього часу?
4. Спиши дієслова, вставляючи пропущені букви в ненаголошених особових закінченнях.
Бач..те, воз..те, мрі..те, раху..те, мірку..те, заго..те.
5. Спиши речення. Підкресли дієслова. Визнач їх час, число та особу або рід.

Ожили річки і розлилися широкими морями. Розкинулось небо яскравою блакиттю. Пробивається до сонця молода трава. На клені з'являються пучечки зелених квітів. Скоро білим цвітом укривуться сади.

- QR** 6. Виконай завдання, подані в електронному додатку.





Дякуємо за увагу!